

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבעי

פרשת בהר, תשס"ג
מספר 496מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"בהר סיני" שאינו בהר סיני

ידועים דברי הספרא שבראש פרשת בהר, המובאים על-ידי רש"י ופרשני מקרא נוספים, על אתר:

וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר - מה עניין שמיטה אצל הר סיני והלא כל המצוות נאמרו מסיני, אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולן נאמרו כללותיהם ודקדוקיהם מסיני.

רש"י סבר כנראה שהתשובה, כמות שהיא רשומה, אינה ברורה דיה לקוראיו, ולכן הוסיף:

ונראה לי שכך פירושה, לפי שלא מצינו שמיטת קרקעות שנשנית בערבות מואב במשנה תורה, למדנו שכללותיה ופרטותיה כולן נאמרו מסיני, ובא הכתוב ולימד כאן על כל דיבור שנדבר למשה שמסיני היו כולם כללותיהן ודקדוקיהן, וחזרו ונשנו בערבות מואב.

דברים אלה של הספרא ושל רש"י מובאים בפשטות וללא חולק, משל מוסכמים הם. ברם לכאורה הם אינם משקפים אלא את דעתו של רבי עקיבא, ואילו רבי ישמעאל חלוק עליהם. שכן כך אמרו בש"ס (בבלי חגיגה ו, ע"א-ע"ב; סוטה לז, ע"ב; זבחים קטו, ע"ב):

דתניא, רבי ישמעאל אומר: כללות נאמרו בסיני, ופרטות באוהל מועד; רבי עקיבא אומר: כללות ופרטות נאמרו בסיני, ונשנו באהל מועד, ונשתלשו בערבות מואב.

ופירש רש"י:

כללות נאמרו בסיני - כגון 'מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו' וגו' ולא נתפרשו הלכות עולה ושלמים שם. ופרטות באוהל מועד - לאחר שהוקם המשכן נאמרה תורת כוהנים למשה ושם נתפרשו והפשיט ונתח לרבי ישמעאל, שמעין דעולה שהקריבו בסיני לא הוטענה הפשט וניתוח. נשתלשו בערבות מואב - משנה תורה שחזר משה ואמרה להם על הסדר כדכתיב (דב' א) בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה וגו'.

ומכאן כי רק רבי עקיבא סבור "כללות ופרטות נאמרו בסיני" ואילו לדידו של רבי ישמעאל רק "כללות נאמרו בסיני" ואילו "פרטות נאמרו באוהל מועד", ודברים אלה של רבי ישמעאל מנוגדים, לכאורה, לדברים הנ"ל של הספרא, הגם שבספרא הובאו ללא חולק. לאמתו של דבר, על הספרא אין מקום לתהות, שכן כלל זה נקוט בידינו בסוגיית סנהדרין (פו, ע"א): "דאמר רבי יוחנן: סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה,¹ סתם ספרי רבי

¹ על טעות שהשתרכבה לשו"ת שאגת אריה, סוף סימן יג, אשר ייחס את הספרא - במקום את הספרי - לרבי שמעון - במקום לרבי יהודה - ראה בתורה תמימה לפרשת עקב, דב' ט, ז (א) "ואין קץ לפליאה", וראה שו"ת יביע אומר חלק ח - או"ח סימן נד, ו; אכן, במהדורות חדשות תוקנה הטעות (אך ראה ספר העיטור, הלכות ציצית, עג, ב): "ק"ל סתם ספרא ר"ש וסתם ספרי ר"י"!

שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא, ומתאים אפוא שבית מדרשו של רבי יהודה שבספרא ישקף את גישתו של רבי עקיבא, גם אם רבי ישמעאל חלוק על כך. על הספרא אין אפוא מקום לתמוה; לא כן על פרשני המקרא, אשר יישבו את הקושי המקראי אליבא דשיטת רבי עקיבא,² תוך התעלמות מקיומה של שיטה חלוקה, היינו שיטת רבי ישמעאל,³ אשר לגביה נותר הקושי בעינו!

אכן נראה, כי אפשר שגם רבי ישמעאל יסכים עם רבי עקיבא, וביחס לשמיטה גם הוא סבור ש"כללותיה ופרטותיה נאמרו בסיני".

לצורך עניין זה יש להקדים ולהבהיר מהו "סיני" עליו מוסבים הדברים שבספרא. רמ"מ שניאורסאהן זצ"ל – אדמו"ר חב"ד – דייק, הן מלשון הספרא והן מלשון רש"י, שבנדון דידן אין הכוונה להר סיני כי אם למדבר סיני. ראייתו נבעה לא רק מסגנון הדברים, שפתח ב"הר סיני" אך חתם – פעמיים – ב"סיני", אלא גם משאלה עיונית: כאמור לעיל, רש"י ביאר את דרשת הספרא באמרו שמכלל העובדה שפרטי שמיטה לא שבו והוזכרו במשנה תורה, על כורחך עליך לומר שכל שנאמר בה נאמר כאן, בהר סיני, גם הכללות וגם כל הפרטות. ואולם, תהה רמ"מ, הלוא בהחלט ייתכן שכללות נאמרו בהר סיני, ופרטות אמנם לא נאמרו בערבות מואב אך כן נאמרו במדבר סיני, באוהל מועד, ולא בהר עצמו! אין זה אלא שאלה בדיוק הדברים, ולא כיוון רש"י, בפרשנותו לספרא, לומר שהכל נאמר בהר סיני גופו, אלא במדבר סיני, ואם כך, אזי אכן ראייתו – ראייה. ומה שפתחו הספרא ורש"י באזכור "הר סיני", אין זה אלא משום אימוצו את לשון הכתוב.

ואכן, לעניין זה, שלעיתים "הר סיני" מכוון למדבר סיני, אנו מוצאים תימוכין ניכרים ברמב"ן לפרשת צו (ויק' ז, לח), הכותב מפורשות: "וייתכן כי טעם בהר סיני במקום הזה לפני הר סיני, והוא באוהל מועד", והסתייע לכך במגוון ראיות:

וכן 'עלת תמיד העשיה בהר סיני' (במ' כ"ח, ו), כי איננו בהר ממש, כי עולת תמיד לא התחילו בה רק באוהל מועד, דכתיב 'וזה אשר תעשה על המזבח וגו' (שם' כ"ט, לח), וכן 'ויסעו מהר ה' (במ' י, לג), וכן 'רב לכם שבת בהר הזה' (דב' א, ו)... אמר הכתוב בכאן כי זאת התורה לעולה ולכל הקרבנות שציווה השם בהר סיני ביום צוותו במדבר סיני, יגיד כי היה בהר סיני ובמדבר סיני, להודיע שלא הייתה בהר ממש במקום הכבוד ששם דיבר עמו עשרת הדברות, ולא במדבר סיני אחרי שנסעו מלפני ההר, אבל היה במדבר סיני מלפני ההר, בתחומו וקרוב לו, ושם אוהל מועד. כמו שאמר בתחילת העניין (ויק' א, א) 'ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד', הודיע אותנו עתה מקום אוהל מועד.

הא לך מפורשות שפעמים "הר סיני" משמעו מדבר סיני. סוף דבר, לענייננו נמצאנו למדים שב"הר סיני" שבכאן, הכוונה, לאמתו של דבר, אינה להר אלא למדבר, מדבר סיני. והנה, באשר למחלוקתם של רבי ישמעאל ורבי עקיבא, והשוואתה לנדון דידן, צריך להעיר לשני הבדלים מהותיים. שם, כאמור, הודגמו הדברים ביחס לעולה, ולפי האמור שם, הרי לפי רבי ישמעאל תחילה נהגה עולה בלא הפשט וניתוח – כהלכת "כלל", עד שהתחדשה באוהל מועד הלכת הפשט וניתוח – כהלכות "פרטותיה". היה אפוא מן העניין המעשי, בשעתו, לציין את הכללות, וללמד הלכה למעשה שתנהג עולה בלא הפשט וניתוח. ואולם, אם נחיל את הדברים במקביל על שמיטה, וגם בה נפריד לרבי ישמעאל את "כללותיה" מ"פרטותיה", נימצא תוהים: מה טעם היה ללמד כללות בלא פרטות, והלוא שמיטה כלל לא נהגה, לא אותה שעה אף לא שעה ושעות שאחריה – לא בהר סיני, לא במדבר סיני, לא בערבות מואב, אפילו לא בכניסה לארץ, עד השלמתם של כיבוש וחלוקה (רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל ט, ב-ג). לא הייתה אם כן

² ראה, לדוגמא, לשון הרא"ם, על אתר: "וברייתא זאת אליבא דרבי עקיבא"; כך גם משתמע מן הרמב"ם, בהקדמת פירושו למשנה, המסתפק בלשון הספרא ורואה בו אמירה כללית.

³ וגם אם אין הלכה כמותה, עדיין גם היא טעונה התייחסות והסברה. ראה רש"י תענית כא, ב ד"ה אל מול; שו"ת חתם סופר, או"ח, סימן פד ד"ה אך: "אנן קיימא לן כר"ע בחגיגה וי"ו ע"ב, כללות ופרטות נאמרו בסיני"; שו"ת היכל יצחק, אה"ע [א], סימן יח (= פסקים וכתבים, ו – אבן העזר, סימן כד): "והנה רש"י ז"ל... סובר שכל התורה כולה, כללותיה ופרטיה, נאמרו בסיני"; שו"ת יביע אומר חלק א, או"ח סימן ג אות יז.

כל משמעות לאמירת כללות בלא פרטות, לא היה לכך כל יישום מעשי, ומוטב היה לומר את הכול או לא לומר כלום; אמירה למחצה היא חסרת משמעות!

זאת ועוד; בעוד שכאמור, ב"הר סיני" שבשמיטה הכוונה למדבר סיני, הרי בברייתא בבבלי הכוונה, ללא ספק, להר סיני עצמו. הא ראייה, שבלשונו של רבי עקיבא ערכה סוגיית הש"ס הבחנה בין שלושה אתרים: סיני, אוהל מועד (= מדבר סיני) וערבות מואב, ועל כורחך עליך לומר שב"סיני", השונה מ"מדבר סיני", הכוונה להר סיני. ואם כך אצל רבי עקיבא, הרי מן הסתם כך גם אצל בר הפלוגתא, ואמר אם כן רבי ישמעאל שכללות – כ"מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו את עלתיך ואת שלמיך" (שמ' כ, כא) - נאמרו בהר סיני ופרטות באוהל מועד. ואם כנים אנו בזה, הרי אמירה כזו מתיישבת יפה עם מה שנאמר בספרא, ששמיטה, על כלליה ועל פרטיה ודקדוקיה, כולם נאמרו באוהל מועד במדבר סיני. גם היא, כיתר המצוות, כללה נאמר בהר סיני, כאמור וכמוסכם בסוגיית הש"ס, ואילו יתר פרטי עניינה, בלא יוצא מן הכלל, נאמרו כולם במדבר סיני; וממנה לא הותירו דבר לערבות מואב.

סוף דבר: למשמעות זו של "כללות ופרטות בסיני", במשמע "באוהל מועד שבמדבר סיני", מסכים גם רבי ישמעאל. מעתה ברורה אפוא היטב קבלתם של הפרשנים את המשפט "מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני אף כולם נאמרו כללותיהם ודקדוקיהם מסיני", בלא ערעור ובלא ציון מחלוקת, שכן אין שום מניעה מאימוצה של אמרת הספרא לכולי עלמא, כולל גם רבי ישמעאל.

הרב ד"ר נריה גוטל

ביה"ס לחינוך והמדרשה לבנות